

Г.Я.Адамовіч (БДПУ імя Максіма Танка)
Мастацкая рэальнасць журботнай прасторы шпіталя
(па творах Максіма Гарэцкага і Анры Барбюса)

Такі спецыфічны аспект прачытання прозы пра Першую сусветную вайну выбраны невыпадкова.

Месяц назад мы зноў прыгадвалі падзеі мінулага: споўнілася 65 год з дня Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. У гэтай апошняй вялікай вайне ў шпіталі на фронце служыў падпалкоўнік Міхаіл Іосіфавіч Адамовіч – галоўны тэрапеўт XIII арміі, якой камандаваў генерал-палкоўнік М.П.Пухаў. Перамогу ён сустрэў у Берліне. У шпіталі нямецкага г.Цэйтан сустрэў перамогу салдат Яўген Міхайлавіч Адамовіч, паранены ў канцы красавіка 1945 г. Ненашмат пазней выпадкова бацька і сын сустрэнуцца ў Берліне, каб яшчэ раз разам адзначыць перамогу... Што зведалі блізкія мне людзі, якіх я не магу распытаць падрабязней, так і засталася невядомым. Але з жыццёвым вопытам прыходзіць прага паглыбіцца ў вопыт другіх, жаданне ўгледзецца і адчуць, як жылі, што бачылі, што адчувалі тыя, хто воляй лёсу аказаўся на фронце ў шпіталі, там, дзе скалцэнтраваны найвялікшы боль і найглыбінныя пакуты чалавека на зямлі.

У Першай сусветнай вайне загінула 10 мільёнаў і 20 мільёнаў было паранена. «Но тридцать миллионов рабов, ошибочно, преступно брошенных друг против друга в эту войну, в эту грязь...» [1, с. 7] – гэта некалькі еўрапейскіх дзяржаў, разам узятых. І куды, у якую яміну або ў які будынак, палатку, траншэю можна змясціць гэтыя 20 мільёнаў скалечаных, сівелых, збалелых на нясцерпны боль?!..

Шпіталь (з лац. гасцінны) – ваенна-медыцынская ўстанова для лячэння, у часе ваенных дзеянняў ствараюцца эвакуацыйныя і палявыя (рухомыя) шпіталі. Гэта месца пакутаў душы і цела, адчаю і надзеі, жыцця і смерці, бо дзе, як не ў шпіталі, ратуюцца ад смерці, прызначаюцца ў неспраўджаным, збіраюцца ў далёкую ці блізкую дарогу мільёны ахвяр...

Шпіталь – гэта **абмежаваная прастора**, дзе лакалізаваліся ўсе праблемы, думкі, пакуты, народжаныя вайной і на вайне. У *згорнутым, скалцэнтраваным выглядзе* скразны вобраз шпіталя ўтрымлівае ўсе тэмы, матывы, вобразы твора як асобнага мастацкага свету і вайны як гістарычнай падзеі ў цэлым. У першай главе свайго рамана “Агонь” (“Видение”) Барбюс паказвае багатых, незалежных людзей, якія пакутуюць на сухоты і, паміраючы, пачынаюць разумець прастату і сутнасць быцця. Там, у палацы-шпіталі, каля вяршынь Дан-дзю-Мідзі, Эгюй-верт і Манблана, яны асуджаюць вайну, што пачынаецца знізу, на раўнінах Еўропы, і асуджаюць яе як “умудренные страданием и раздумьем, отрешенные от жизни...”, “...освобожденные от страстей, от приобретенных понятий, от власти традиций, прозрев...” [1, с. 5, 7]. Як сведчыць французскі даследчык Жан Рэленжэ, параўноўваючы газетны варыянт твора з тэкстам рамана, надрукаваным кнігай, “Барбюс увёў у канчатковы тэкст уступную главу “Видение”, сімвалічнае празрэне, прадказанне будучых катаклізмаў” [2, с. 457]. Французскі пісьменнік напісаў свой “Агонь” вельмі хутка, за шэсць месяцаў, “уже с августа 1916 года роман начал печататься в газете “Эвр», где последние главы были опубликованы в ноябре 1916 года, когда я еще был в госпитале» [2, с. 448]. І для аўтара, які пайшоў на фронт радавым, добраахвотнікам, шпіталь стаў месцам празрэння...

“Перавязачны пункт” – глава рамана А.Барбюса (XXI-я), прысвечаная пакутам і жахам шпіталя. “Шпіталь” – адна з глаў дакументальна-мастацкіх запісак М.Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне”.

Скалечаная, зламаная прастора зямлі (унутры яе, у акопе, яміны, пераходы...) і на зямлі – гэта шпіталь. “Глаза привыкают к полумраку; я смутно различаю ряд сидящих людей, забинтованные головы, руки, ноги.

Искалеченные, изуродованные, неподвижные или суматошные люди цепляются за скамью, как утопающий за лодку; здесь целая коллекция разнообразных бед и страданий” [1, с. 174].

Шпіталь у рамане Барбюса не стацыянарная ўстанова, дзе ў палатах ляжаць параненыя, як у творы Гарэцкага, а заглыбленая ў зямлі яміна-траншэя, і каб трапіць у яе, трэба прыкласці вялікія намаганні, якія для цяжкапараненых аказваюцца вельмі пакутлівымі: “иной раз приходится ползти на четвереньках задом наперед. Чем ниже спускаешься, тем трудней дышать тяжелым, зачумленным воздухом... Земля нависает, теснит тебя со всех сторон, обволакивает, как саван, обрекая на зловещее одиночество, и веет в лицо запахом плесени” [1, с. 173]. Параненых шмат – і паўсюль памі лекаў, дэзінфекцыі, крыві, гною, зямлі, сапсаванага застаялага паветра, дзе людзі “словно скот в тесном загоне, пропитанном запахом мяса и крови” [1, с. 173], “...гниет ў яго мяса, дух цяжкі, аж дыханне сцінае...” [3, с. 230].

Але хоць шпіталь знаходзіцца пад зямлёй (“Агонь” Барбюса), гэта не абараняе людзей ад смерці. І паміраюць не толькі цяжкапараненыя. Ад разрыву снарада пашкоджана частка траншэі, і ў прабоўну раптоўна ўлятае куля і прабівае горла старшаму санітару. У некалькі імгненняў на вачах у параненых ён гіне ў жудасных пакутах. Жахлівыя малюнкi шпіталя, дзе ляжаць параненыя, цяжкапараненыя, у агоніі, на мяжы са смерцю натуралістычна выразныя: гэта скалечаныя, знявечаныя, “вереницы и гробы призраков” [1, с. 174]. «У меня гангрена, у меня переломы, а меня все внутри изодрано в клочья... А еще на прошлой неделе я был молодым, я был чистым. Меня подменили: теперь у меня старое, изуродованное, поганое тело, и приходится с ним возиться.

– Вчера мне было двадцать шесть лет, – говорит другой. – А сегодня сколько?» [1, с. 175].

Зламаны, знявечаны ў шпіталі Час, як і целы людзей. Ён згортваецца ў некалькі імгненняў, калі маладому чалавеку прыходзіць час паміраць, або разгортваецца ў незлічоную колькасць імгненняў, калі на ложку пакутуе ад ран цяжкапаранены. Зламаны час – кароткія фразы ў “Шпіталі” Гарэцкага. Нібыта цяжка дыхаць. Думка ўзнікла – і абарвалася. Услед за ёй раптам узнікае новая думка. Проза, як і час, што абрываецца з прыходам смерці, складаецца быццам з парэзаных нажніцамі фраз: “– Ых!” [3, с. 229], “– Ых!” [3, с. 230]. Цяжкі ўздых. Наступны адпушчаны жыццём уздых зацягваецца на адну літару даўжэй. І гэта не тое выгукванне галосных або скорогаварок, якое мы знаходзім у п’есе “Лысая спявачка” Эжэна Ёнэска, дзе проста сатрасаюць паветра, бо няма чаго сказаць. Тут наадварот, шмат што ёсць сказаць – але часу няма. Няма ў грудзях паветра. Свежага паветра. Няма подыху жыцця... І – шмат пытання. Пытанні кароткія, але гранічна заостраныя: “А дзе ж тая куля? Дасталі?.. Нешта не так зрабілі?.. І нашто яно гэта? І што ж гэта такое?..” [3, с. 229–230]. На парозе смерці чалавек не

перастае шукаць адказы. Што ён робіць? Чаго прагне? На што спадзяецца? І дзеля чаго ўсё...

Шпіталь на фронце – месца, дзе пакуты і боль сканцэнтраваны на гранічна малой прасторы. Кожны з параненых спрабуе яшчэ нешта аднавіць у сваім жыцці. Некаторыя адчуваюць не толькі невыносную боль і прадчуванне смерці. Яны адчуваюць **іншыя – чалавечыя! – пачуцці**.

Гэта сорам. Сорам быць распанутым, бездапаможным, “іншым” перад вачыма санітараў, медперсанала. “І сорам – гэты вечар перад аперацыяй... Дзікі боль і дзікі плач, і крыкі дзяціныя, няшчырыя, хваравітыя... /.../ Голы ляжаў на сталё, у адной кашулі, без нагавіц. Тут сораму няма. Але ўсё ж брыдка... Сястра маладзенькая, харошая...” [3, с. 228].

Гэта страх. Страх не толькі смерці. “І аперацыя... Страшна” [3, с. 228]. Страх застацца без нагі, без рукі... У аднаго з салдат адрэзаныя ступні, а ён трызніць, неўсвядомлена імкнецца саскочыць з насілак. Параненыя побач робяць усё, каб утрымаць “обезумевшага калеку” [1, с. 178-9].

Трызненні спакутаванага, зламанага чалавечага цела. Адчай: “– Вчера мне было двадцать шесть лет, – говорит другой. – А сегодня сколько?”

Он старается поднять свою трясущуюся голову, показать состарившееся за одну ночь, изможденное лицо; его щеки ввалились; в глазах тусклый маслянистый свет, как в потухающем ночнике» [1, с. 175].

Адзінота. Нуда: “нудна ляжаць у шпіталі, хоць і добра пасля пазіцыі” [3, с. 228], “Смяротная нуда...” [3, с. 232], “Не... нудна. Рана не гоіцца, асколак сядзіць у назе...” [3, с. 233].

Малюнкі перавязачнага пункта ў рамане Барбюса пададзены вачыма героя, рана якога не канцэнтруе чалавека на ўласных болях і перажываннях, але дазваляе заўважаць навокал: і закуток дзе параненым робяць прывіўку ад сталбняка, і карыдоры падзямелля, усе застаўленыя насілкамі. Ён чуе і перадае размовы, перамяжаючы іх апісаннімі параненых і санітараў, а таксама падзей, што адбываюцца. Відавочна, што такое абвостранае ўспрыманне пакут народжанае не толькі асабістым вопытам аўтара-франтавіка, але і фактам знаходжання яго ў шпіталі, дзе і ствараўся раман.

Герой-апавядальнік Гарэцкага, апынуўшыся адразу на аперацыйным сталё, глядзіць унутраным зрокам – з глыбіняў уласных пакут, свайго невыноснага болю. І заўважае адценні пачуццяў, раптоўныя павароты думак. Таму ён надзвычай чуйны да чужога болю і адначасова лепш разумее тое, што адбываецца ў шпіталі.

Так, становіцца бачнай ілжывасць тых, хто паразіціруе на пакутах і смерці франтавікоў. “Патрыятычны чад”, “бавяцца ў дабрадзейнасць” – так герой успрымае пачастункі з уласных фабрык, што прыносяць параненым “шыкарныя Н-скія фабрыканціхі і самавітыя купчыхі”. “Тут, паміж гэтых ваяўніча настроеных жыхароў тылу, ніхто не можа ўявіць сабе, што перажывае батарэя... брыдка гаварыць з імі пра гэта. Адчапіцеся, адчапіцеся!” [3, с. 229].

З койкі шпіталю бачыць і сам Барбюс, пачынаюць бачыць іншыя яго героі: “Вольпат вернулся из отпуска после поправки...”

– Расскажи, что ты видел в госпитале и потом, когда выздоравливал...

Наконец он не выдержал. Обернулся в сторону тыла и показал кулак бесконечному пространству.

– Их слишком много, – сказал он сквозь сжатые зубы, – слишком много!..

– Эй, Вольпат! Так ты, говоришь, видел там много сволочей?..

– Я еще не спятил и понимаю, что тыловики нужны. Требуется бездельники, белоручки?... Ладно... Но их там слишком много, слишком... Всякие там отделы, подотделы, управления, центры, канцелярии... А потом вся эта мразь будет говорить: “Мы были на войне!”... Им нужны удобства. Они предпочитают пойти к какой-нибудь шлюхе...” [1, с. 70–72] (глава IX “Великий гнев”). Яшчэ большае злачынства робіцца з боку т. зв. “акопных турыстаў” – газетчыкаў, якія з мэтай нацыяналістычнай прапаганды пішуць пра добраўпарадкаванае, “с удобствами” жыццё ў акопах: там ёсць “душ” на ўсіх паверхах, прама ў акопы падаецца “газ”... (“Агонь” Барбюса). І ў Гарэцкага: “Сястра спыталася ў мяне, ці хачу я вярнуцца на пазіцыю. Ад гэтых разумных сёстраў жыцця няма. Здаецца, у газетах, проклятая, піша. Ваяўніча настроена...” [3, с. 232].

У шпіталі і менавіта тут, на мяжы жыцця і смерці, дзе ад жыцця да смерці менш за адзін крок і дзе няма ўпэўненасці ў тым, што будзеш жывым у наступнае імгненне, адбываюцца некаторыя вельмі цікавыя рэчы.

На мяжы са смерцю чалавек робіцца іншы. Прыясняецца, ачышчаецца сутнасць чалавека. Памірае Саксан, “цяжкапаранены салдат-немец з Саратаўскае губерні”. Ён, які раней лаяўся і нікога да сябе не гадпускаў, адчуваючы надыход смерці, становіцца іншым і ўсе свае прыхаваныя грошы аддае нянечцы. Проста так, каб мець магчымасць пагаварыць з некім папрашчацца: “Я папрашчацца гукнуў...” – і падае няні руку з адных касцей” [3, с.230].

«– Вот что я тебе скажу: возьми мое имя. Возьми, я тебе его даю: ведь ни у тебя, ни у меня родных нет... Тебе не придется отбывать наказание. Тебя не будут преследовать, и ты сможешь жить счастливо, как жил бы я, если бы пуля не пробилла мне брюхо... Возьми мое имя. Моя солдатская книжка у меня в шинели. Так вот, бери мою книжку, а мне дай свою: я унесу все это с собой...» [1, с. 180–181].

Тэма франтавога братэрства, скразная ў творах Барбюса і Гарэцкага, выразна акрэслена ў малюнках шпіталя.

У шпіталі пакуваюць усе – не толькі параненыя з фронту. Раптоўным снарадам забіты санітар. Ды і медыкі не спяць, шмат гадзін не спалі, выконваючы, як жадае герой, звышчалавечую працу [1, с. 172]. Прастора шпіталя – гэта **прастора пекла** (“ад”, скажа герой Барбюса [1, с. 174]). Але там ідзе барацьба-змаганне за кожнае жыццё, за кожнага чалавека.

Прастора шпіталя адкрыта для таго, каб прымаць знявечаных, пакалечаных людзей. І яна ж адкрыта ў будучыню. Для адных – гэта смерць. Для другіх – вяртанне на фронт, у братазабойчую бойню. Для трэціх – дарога дадому. Як, напрыклад, для героя Гарэцкага. А дома? Што дома? “Зноў нудна і нецікава...” [3, с. 237], “Няма чаго рабіць і няма куды ісці... Ну што? Ну куды?” [3, с. 238], “Непрытульнасць і нуда... А-ах! ... Але з самага споду душы вылязае тое, што мучыць тут, удаму...” [3, с. 239–240]. У хаце... – “як гэта далёка ад таго, ад той культурнасці, якую бачыў я ў сялянскіх хатах ва Усходняй Прусіі” [3, с. 242].

І зусім дзіўна, калі ў шпіталі паміраюць... проста так, не ад цяжкай раны, але ад сухотаў. Такую смерць бачым у творах і Гарэцкага, і Барбюса: “Его слова перерывает ужасный приступ кашля...” [1, с. 177]. Хворыя, асуджаныя самім

жыццём, паміраючы ад сухотаў (глава “Видение”), выкрываюць вайну як найвялікшае злачынства, бо на вайне адны людзі “асуджаюць” іншых на пакуты і смерць. “Не надо бы...”, – кажа адзін з хворых. Перад тварам смерці чалавек пачынае бачыць – і пачынаюць “бачыць” другім, сапраўдным, унутраным зрокам сляпыя, скалечаныя...

«– Это преступление со стороны Австрии! – говорит австриец.

– Или Англии, – говорит англичанин.

– Надеюсь, что Германия будет побеждена, – говорит немец...

– Начнется опять французская революция...

– Берегитесь, монархи! – шепотом возвещает третий.

– Может быть, это последняя война, – прибавляет четвертый» [1, с. 5–7].

Вось яна, надзея, што, магчыма, гэта апошняя вайна... Асуджэнне вайны – у вуснах смяротна хворых, паколькі яны ведаюць кошт жыцця і ведаюць, як баліць, паміраючы, цела. Але яны, тыя, хто бачаць, не маюць будучыні. І менавіта яны асуджаюць вайну як вялікую небяспеку, як пазбаўленне будучыні мільёнаў людзей. Агучваючы думкі і пачуцці тых, хто памірае ў шпіталі, Барбюс дазваляе ўбачыць глыбінную праўду пра чалавека і вайну. “Будзь праклята, вайна!” – заключае герой Гарэцкага [3, с. 233]. А разам з героямі **пачынаюць бачыць** іншыя – чытачы, і ўсё новыя і новыя пакаленні чытачоў.

Літаратура:

1. Барбюс, А. Огонь / А.Барбюс // Барбюс А. Огонь. — М.: Наука, 1986. — С. 5—216.
2. Реленже, Ж. История создания романа Барбюса “Огонь” / Ж.Реленже // Барбюс А. Огонь. — М.: Наука, 1986. — С. 447—466.
3. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне / М.Гарэцкі // Гарэцкі М. Выбраныя творы: у 2 т.— Мінск: Маст. літ.— Т. 2.— С. 121–248.